

УДК: 261.5(430)

ОКСАНА РЕВІНКЕЛЬ

м. Острог, Україна

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВВЕДЕННЯ
РЕЛІГІЙНОГО КОМПОНЕНТА В СЕРЕДНІХ ЗАКЛАДАХ
ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ СХІДНОЇ НІМЕЧЧИНИ У 1989–1991 РР.**

**SOCIAL AND POLITICAL PRECONDITIONS OF INTRODUCING
A RELIGIOUS COMPONENT AT SECONDARY SCHOOLS OF GENERAL
EDUCATION IN EASTERN GERMANY IN 1989–1991**

Проаналізовано суспільно-політичні передумови введення релігійного компонента в середніх закладах загальної освіти Східної Німеччини в 1989–1991 рр. Окреслено труднощі у процесі повернення релігійної освіти в загальноосвітні навчальні заклади нових федеральних земель ФРН. Проведено аналіз концепцій провідних науковців та педагогів про реформу існуючої системи освіти за умови оновлення змісту світоглядних шкільних дисциплін. На основі протоколів, рішень круглих столів перших експертних груп щодо введення релігійної освіти та обговорень у релігійних громадах з'ясовано специфіку підходу східних земель Німеччини до окресленого питання.

Ключові слова: релігійний компонент, урок релігії, релігійна освіта, евангельська релігія, католицька релігія, нові землі ФРН.

Рассмотрены общественно-политические предпосылки введения религиозного компонента в средних учреждениях общего образования Восточной Германии в 1989–1991 гг. Определены трудности процесса возобновления религиозного образования в общеобразовательных учебных заведениях новых федеральных земель ФРГ. Проанализированы концепции ведущих ученых и педагогов о реформе существующей системы образования, в частности, в вопросе обновления содержания мировоззренческого компонента. На основе протоколов, решений круглых столов первых экспертных групп по введению религиозного образования и обсуждений в религиозных общинах выяснена специфика подхода к вопросу восточных земель Германии.

Ключевые слова: религиозный компонент, урок религии, религиозное образование, евангельская религия, католическая религия, новые земли ФРГ.

Social and political preconditions of introducing the religious component in the secondary schools of general education in Eastern Germany in 1989–1991 have been examined. Difficulties and challenges of the «new start» of religious education in secondary schools in new federal states of Germany have been determined. The

concepts of leading scientists and educators concerning the reform of the existing system of education, in particular, the content of the outlook-forming school subject, have been analyzed. On the basis of reports and decisions of the roundtables of the first expert groups concerning the introduction of religious education and discussion in religious communities the specific approach of the eastern states of Germany to the highlighted issue has been represented.

Key words: religious component, the lesson of religion, religious education, evangelical religion, the Catholic religion, the new federal states of Germany.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Нове педагогічне мислення постійно перебуває у пошуку позитивних елементів та можливості їх розумного запровадження у вітчизняній освіті. Звертаючись до досвіду реформування шкільної системи колишньої НДР, ми прагнемо виявити найбільш цінні ідеї викладання шкільної дисципліни «релігія» в державних загальноосвітніх закладах. У розвідці здійснюється спроба аналізу особливостей процесу становлення та розвитку релігійної освіти на теренах колишньої НДР. Аналіз цих особливостей дозволяє простежити шляхи гуманізації загальної освіти після возз'єднання Німеччини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій вказує на те, що у вітчизняній педагогічній науці неодноразово висвітлювався стан, розвиток і досвід освітніх систем НДР і ФРН, що знайшло своє відображення у дослідженнях М. Є. Воробйова, Ю. І. Коваленко, Л. І. Писаревої, О. І. Піскунова, М. А. Овсянникової, Т. Ф. Яркіної та інших. Тема НДР після об'єднання Німеччини розглядається у монографії А. Мартинова «Об'єднана Німеччина: від Бонської до Берлінської республіки», де вчений розглядає актуальні питання соціально-економічного, внутрішньополітичного розвитку та еволюції зовнішньої політики ФРН, особливо в контексті європейської інтеграції і сучасних процесів глобалізації [2]. У монографії львівського дослідника професора Л. Зашкільняка «Сучасна світова історіографія» аналізується доробок німецьких істориків у вивченні передумов і наслідків об'єднувчих процесів, а також узагальнюється проблема формування інтелектуальної еліти НДР [1]. Проте український досвід вивчення проблем та шляхів розвитку релігійної освіти в Східних землях ФРН (колишня НДР) не можна вважати повною мірою задовільним, оскільки питання є досить новим: релігійна освіта на теренах пост НДР здійснюється тільки упродовж двох десятиріч.

Формулювання мети статті. Аналіз вітчизняної літератури свідчить про відсутність комплексного, системного дослідження, що дозволяє скласти цілісне уявлення про процес становлення та розвитку релігійної освіти в нових землях ФРН. У статті ставимо за мету здійснити таке дослідження, зокрема щодо суспільно-політичних передумов введення релігійної освіти в середні заклади освіти ФРН у 1989–1991 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найважливішою передумовою і каталізатором до форсованого об'єднання ФРН і НДР наприкінці 80-х рр. ХХ ст. стала суспільно-політична й економічна криза в Східній Німеччині та нездатність

партійно-державного апарату НДР своєчасно провести назрілі реформи. Суперечлива позиція Радянського Союзу і особисто М. С. Горбачова, консерватизм керівництва НДР, а також наступальна політика канцлера ФРН Г. Коля з питання об'єднання привели до того, що переважна частина населення Східної Німеччини до кінця 1989 р. прийшла до ідеї не стільки оновлення всіх сторін життя в рамках соціалістичного вибору, скільки до вирішення нагромаджених проблем шляхом об'єднання під егідою ФРН [7, с. 39].

Процес об'єднання східних і західних земель ФРН сприяв прискореному реформуванню системи освіти НДР, де відбувався не просто перехід на західнонімецькі стандарти, а переважно реконструювалася інфраструктура навчальних закладів, оскільки відтепер суттєво змінилася мета й зміст освіти, що призвело до перегляду ціннісних орієнтацій у навчанні і вихованні.

Зауважимо, що в соціалістичній НДР та капіталістичній ФРН склалися різні системи освіти. НДР мала одноманітну загальнонаціональну систему, яка фінансувалася державою. Розумілося, що вона повинна бути доступна всім громадянам, незалежно від соціального походження, професії й економічного положення. Навчально-виховна робота школи, що ґрунтувалася на марксистсько-ленінському вченні про комуністичне виховання підростаючого покоління, ставила перед собою мету формування всебічно освіченого, політично свідомого й активного громадянина – будівника соціалізму і комунізму. Приватних шкіл у НДР не було.

У системі освіти Західної Німеччини чітко простежувалася тенденція розвитку змісту предметів гуманітарного циклу, які завжди розглядалися як найважливіша складова загальноосвітньої підготовки школярів, що відображено у навчальних планах, де за кількістю годин гуманітарні дисципліни займають пріоритетне становище, відповідно до якого навчання поєднувалося з моральним вихованням особистості, її самоорганізацією в навчальному процесі та взаємодією з суспільством [14, с. 46]. Середні навчальні заклади поділялися на такі типи: головна школа, реальна школа, гімназія, загальна школа.

Зрозуміло, що після возз'єднання Німеччини виникла потреба у вирівнюванні цих освітніх систем. Реформа освіти торкнулася насамперед колишньої НДР, система якої була створена за радянським зразком. Для середньої ланки були притаманні ідеологічний тиск, бюрократизм і управління зверху, велика кількість планових показників, надмірна ідеологізація, перенасиченість допоміжним персоналом і обслуговуючими структурами. Будуючи розвинутий соціалізм з плановим господарством, НДР перетворилася на країну, що уособлювала партократію та придушення вільнодумства, освітня система якої відрізнялася від ФРН не просто структурою, терміном навчання і навчальними дисциплінами, але й самою системою норм, цінностей і традицій. Недостатньо уваги приділялося самостійності, індивідуальності та особистості учнів. Окрім цього, у школах Східної Німеччини соціалістична ідеологія вилилася не просто у принципи світської держави, а в повний атеїзм: загальна освіта здійснювалася без уроку релігії протягом сорока п'яти років [4, с. 27]. У 1965 р. Єдина Соціалістична партія

НДР прийняла «Закон про єдину соціалістичну систему освіти», який повністю відповідав вимогам теорії марксизму-ленінізму і передбачав створення наступності всіх ланок виховання від дитячого садка до університету, що встановило повний контроль за їх діяльністю з боку держави. Зміст навчання і виховання та вся організація шкільної справи узгоджувалася з потребами «планового» господарства [15, с. 47]. Переїняття соціалістичної моделі вплинуло на шкільну політику НДР, що проявилася в абсолютизації успішності, витісненні демократії та розвитку самостійних, справедливих, вільних і прогресивних думок і вчинків. У вихованні основна увага приділялася політико-ідеологічному та політехнічному напрямам, «гіпертрофувалися навчання та навчальний план, одностороння ідеологізація системи норм і цінностей підмінила реальний аналіз виховної та життєвої практики шкільництва [16, с. 225].

IX Педагогічний конгрес НДР, що проходив у червні 1989 року, визначив зміст і характер загальної освіти, яка «відкриває всю скарбницю людської культури, компас якої спрямований на марксизм-ленінізм, тобто «науковий світогляд», що пояснює сенс життя в наш час» [9, с. 21]. А релігія, як і будь-який інший світоглядний плюралізм, не повинна мати місця в освіті. Прослідковується тенденція східнонімецької загальноосвітньої школи, що здійснювала атеїстичне виховання трьома шляхами [8, с. 74]:

1. Антирелігійне виховання: релігія як помилковий, ненауковий та давно віджилий світогляд брутално придушувалася.

2. Непряме антирелігійне виховання: релігія як історичний і соціальний феномен планомірно і систематично витіснялася науковим світоглядом.

3. Нетеїстичне виховання: кінець 1980-х рр. ознаменувався різкою критикою релігії як ідеології, яку намагалися підмінити суспільно-гуманістичною позицією.

Але школа Східної Німеччини все частіше ставала предметом різкої критики серед науковців і прогресивних діячів, які називали її «бюрократичною командною системою», «всеохоплюючою регламентацією», «школою духу», «православним гербартианізмом», «втратою реальності» [15, с. 49]. Починаючи з 1989 року, окремі вчені з марксистськими переконаннями вже висловлюють думку про те, що тільки вивчення і зіставлення різних світоглядів може вибудувати особисте ставлення та життєву позицію учнів. Сувору ж заборону вивчення релігії вони вважали недоліком атеїстичного виховання, яке стоїть на заваді «розвитку важливого потенціалу» [3, с. 315]. Ще до конгресу освітян президент Академії педагогічних наук НДР Герхарт Нойнер (Gerhart Neuner) у проекті «Загальна соціалістична освіта» запропонував «розширення суб'єктивного фактора», який приведе до «педагогічного вдосконалення змісту освіти», не вдаючись до поглибленої освітньої реформи. На його думку, модернізація освіти мала знайти своє відображення в нових навчальних програмах з історії, які охоплюють також «основи знань з історії релігій», оскільки для формування освіченої особистості знання в галузі культури, історії релігії, античної міфології та Біблії не мають

еквівалента» [11, с. 96]. Проте ця пропозиція не знайшла втілення, а навпаки, була названа «перебільшенням ролі індивідуалізації» [9, с. 24].

Ханс-Йоахім Хаустен (Hausten Joachim) піддав жорсткій критиці освітницьку політику НРД і закликав «відтворити правдиву картину деформованої освіти Східної Німеччини», яка ізолювала свій розвиток від усякого міжнародного впливу [8, с. 3].

Поза увагою освітніх діячів та громадськості залишилася пропозиція марксистського педагога Вольфганга Фолша (Wolfgang Fölsch), яку він опублікував в журналі «Соціологія: теорія і практика» в червні 1990 року. У своїх «Роздумах про роль релігії і християнства в наш час» вчений поставив питання введення релігії як навчальної дисципліни у школі, «де важливість релігії і церкви буде пояснюватися через літературу, музику, історію, філософію і науку» [6, с. 15]. Релігія в жодному разі не повинна призводити до ворожнечі з наукою, але навпаки, «повинна розкривати свій великий гуманістичний потенціал», – зауважував педагог.

У кінцевому підсумку Академія педагогічних наук НДР не змогла втілити намічену концепцію до перехідного періоду. Міністр освіти Маргот Хонеккер прокоментувала цю позицію категорично та однозначно: «Ми не бачимо необхідності для реформ» [9, с. 23].

Проте одразу після падіння Берлінського муру почалися дискусії про «релігію» у школі, причому у кількох напрямках: чи стане релігія дисципліною за вибором учнів, чи буде обов'язковою дисципліною навчального компонента; яким буде викладання релігії: за конфесійним принципом, чи екуменічним; як альтернативні пропонувалися такі дисципліни, як загальна етика та релігієзнавство.

У березневих «Тезах про реформу освіти» 1990 року Міністерства освіти під керівництвом нового міністра Ханса Емонса (Hans-Heinz Emons) освіта НДР відкрито відмовилася від концепції соціалізму. Хоча марксизм-ленінізм залишався єдиним фундаментом об'єктивності і науковості загальної освіти, дозволявся «ідеологічний плюралізм» для забезпечення «всебічного розвитку особистості» [13]. Іншу точку зору на це ж питання сформулювала партія ХДС у своїй передвиборній програмі у березні 1990 року: «Учні повинні здобувати знання про світові релігії і філософії в рамках навчального циклу «людина-суспільствознавство» [12, с. 20]. До речі, це була єдина партія, яка взагалі розглядала проблему релігійної освіти в країні. Так спільними зусиллями ХДС та Міністерства освіти було прийняте тимчасове рішення про введення навчальної дисципліни «суспільствознавство» (Gesellschaftskunde), де вибірково розглядалися такі теми як «Церкви і релігійні громади», «Місцеві церкви» та «Молодь і світові релігії», починаючи з другого півріччя 1989/90 навчального року [10, с. 22].

Складність, неоднозначність та суперечливість проблеми відобразилась в 1990–1991 роках на рівні громадської думки, а також серед учителів, вчених-педагогів, політиків та законодавців обох Німеччин. Таке широке коло зацікавлених сторін, а також глибокий аналіз актуальних подій на терені формування нової навчальної дисципліни дали змогу розробити низку матеріалів, представлених у

рішеннях круглих столів, що проходили в Ерфурті 18 квітня 1990 року. У протоколі сказано: «У наших школах немає необхідності в релігійній освіті. На порядку денному має стояти питання про введення «релігієзнавства» як навчальної дисципліни» [12, с. 40].

Ще один Центральний Круглий стіл, що проходив 3 травня 1990 року в Берліні, після голосування виніс рішення у своєму меморандумі про можливість викладання релігії тільки в приватних закладах освіти. У самій Угоді обох Німеччин про возз'єднання (Einigungsvertrag) питання про урок релігії в загальноосвітніх закладах не було врегульовано. Але за Наказом новоствореного Міністерства освіти і науки об'єднаної Німеччини було організовано дві проектні групи, які займалися розробкою навчальних тем в нових федеральних землях. Перша проектна група, що займалася упорядкуванням робочих програм з історії в 5-10 класах на 1990/91 навчальний рік, запропонувала нові додаткові теми за вибором, де розглядалась Біблійна тематика. Друга група, незважаючи на рекомендований варіант релігійної освіти у всіх нових федеральних землях, розробила програму альтернативної шкільної дисципліни «Життєві норми – етика» із циклом тем «Світогляд і релігієзнавство» з обмовкою, що релігієзнавчі теми будуть інтегровані в існуючий навчальний компонент [12, с. 24–40].

Міркування як політиків, так і науковців колишньої НДР стосовно введення релігійної складової у навчально-виховний процес виглядали стримано й критично: «...Запровадження викладання релігійних дисциплін у загальноосвітніх школах не повною мірою узгоджується із положеннями та нормами чинного законодавства НДР в частині дотримання принципів стосовно відокремлення школи від церкви, світськості освіти та її незалежності від релігійних організацій», – зазначав Х. Доберт (H. Dobert) у розробці нової освітньої концепції [5, с. 265]. Запровадження релігійної освіти повинно було відбуватися поступово та супроводжуватися ґрунтовним науково-дидактичним інструментарієм, оскільки зміст навчальних програм та методи навчання були постійним предметом дискусій навіть у досвідченій ФРН. У суспільстві ще не забувся 40-річний конфлікт між церквою і школою: громадськість усіх Східних земель висловлювала побоювання щодо перебільшення повноважень, які були надані церквам. З цієї причини запровадження релігійної освіти здійснювалося обачно як з боку новостворених земель, так і церков, що відображено в формулюванні рішень: Тюрінгія вживає «обережність і такт», Берлін-Бранденбург – «різні підходи», Саксонія-Анхальт – «гнучкість», Саксонія – «залежно від ступеня секуляризації регіону», Мекленбург-Передня Померанія – «недопуск до викладання нехристиянських вчителів» [14, с. 25].

Будучи компетентними у питаннях релігії, співробітники церков виступили ініціаторами-вчителями у державних школах. Пропагуючи традиційно-релігійний світогляд, обидві церкви розглядають визнання Бога та віру в Нього як першу і головну передумову входження сучасної людини в цілісну систему цінностей, яку суспільство кладе в основу виховання [15, с. 24].

Висновки результатів дослідження. На початок 1991/92 навчального року усі східні землі ФРН розпрощалися із старим законом про освіту і прийняли нові, в яких без змін перейняли статтю 7.3 Основного закону. Тільки Бранденбург пішов окремим шляхом, обравши обов'язкову навчальну дисципліну «Життєві норми – етика-релігієзнавство». Таким чином в загальноосвітніх державних закладах чотирьох нових земель Німеччини набула чинності релігійна освіта. В середньому близько 20 % школярів в нових землях почали вивчати релігію, з них 30 % взагалі не належали до церкви. Релігійне навчання мало на меті систематичну та структуровану передачу основ знань з власного віровчення та інших релігій, формування вміння вести міжрелігійний діалог і здатності до самостійних релігійних суджень. У перших навчальних планах підкреслювалася значущість навчальної дисципліни у формуванні високої моральної культури особистості, та стійких установок на толерантність, ввічливість, повагу та чуйність до інших, милосердя, дотримання етикетних норм у повсякденному житті.

Перспективи подальших розвідок. У ракурсі здійснюваного дослідження вважаємо за доцільне й надалі вивчати особливості релігійної освіти Східної Німеччини як систематичної та структурованої системи передачі знань для формування високої моральної культури особистості задля упровадження прогресивних ідей Німеччини в освітній простір України.

Література

1. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія : посіб. для студ. іст. спец. університетів / Л. Зашкільняк. – Л. : ПАІС, 2007. – 312 с.
2. Мартинов А. Об'єднана Німеччина: від «Бонської» до «Берлінської» республіки (1990–2005 рр.) / А. Мартинов. – К., 2006. – 447 с.
3. Analyse der Schulbücher für Heimatkunde, Geschichte, Staatsbürgerkunde, Deutsch (Literatur) an den allgemeinbildenden polytechnischen Oberschulen in der DDR nach dem Stand Schuljahr 1986/87 // Schneider Ilona Katharina Weltanschauliche Erziehung in der DDR. Normen – Praxis – Opposition. Eine kommentierte Dokumentation. – Opladen, 1995. – S. 310–330.
4. Briefe an unsere Redaktion. Religionskunde in der Schule // Reiher Dieter «Religion in der Schule». Entwicklungen – Auseinandersetzungen – Regelungen in den ostdeutschen Ländern von 1989 bis 1991. – Dokumentation Nr.6/92. – Frankfurt am Main, 1992. – S. 27.
5. Dobert H. Interkulturelle Erziehung eine Konzeption für die DDR? / H. Dobert // Vergleichende Padagogik. – 1990. – № 3. – S. 260–269.
6. Foelsch W. Gedanken über die Religion und das Christentum in unserer Zeit / W. Foelsch // Sozialkunde. Beiträge aus Theorie und Praxis I. Schriftenreihen des Instituts für Fachschulwesen. – Chemnitz, 1990. – S. 15.
7. Günther K.-H. Geschichte der Schule in der Deutschen Demokratischen Republik 1945 bis 1971 / K.-H. Günther, G. Uhlig. – Berlin, 1974. – S. 39.

8. Hausten H.-J. Allgemeinbildung und Persönlichkeitsentwicklung. Ein Beitrag zur Aufarbeitung der DDR-Pädagogik / H.-J. Hausten. – Frankfurt am Main, 1993. – S. 73–74.

9. Honecker M. Unser sozialistisches Bildungssystem – Wandlungen, Erfolge, neue Horizonte / M. Honecker // IX. Pädagogischer Kongress der DDR 13. bis 15. Juni 1989. – Berlin, 1989. – S. 21–23.

10. Koehler G. Anders sollte es werden. Bildungspolitische Visionen und Realitäten der Runden Tische / G. Koehler // Studien und Dokumentationen zur deutschen Bildungsgeschichte Bd. 72. – Köln, Weimar, Wien, 1989. – S. 22.

11. Neuner G. DDR-Pädagogik in der Wendezeit (1989-1990) / G. Neuner, D. Hoffmann, K. Neumann // Erziehung und Erziehungswissenschaft in der BRD und der DDR : Bd. 3 Die Vereinigung der Pädagogiken (1989–1995) / – Weinheim, 1996. – S. 95–126.

12. Reiher D. «Religion in der Schule». Entwicklungen – Auseinandersetzungen – Regelungen in den ostdeutschen Ländern von 1989 bis 1991 / D. Reiher // Dokumentation Nr.6/92. – Frankfurt am Main, 1992. – S. 20–40.

13. Thesen zur Bildungsreform. – Berlin : Hans-Heinz Emons, MfB, 1992.

14. Uhlig C. Die Reform, die stehenblieb / C. Uhlig // Paedagogik. – Weinheim, 1991. – Jg. 43, N 10. – S. 25–49.

15. Vogler H.-J. Die Reformbemühungen der Akademie der Pädagogischen Wissenschaften der DDR vor und während der Wende / H.-J. Vogler // Zur Ausformulierung der Themenfelder Schule und Unterricht durch die APW. – Berlin, 1997. – S. 24–47.

16. Wermke M. Teilnahmemotive thüringischer Schülerinnen und Schüler am evangelischen Religionsunterricht in den Jahrgangsstufen 5/6 und 9/10 / M. Wermke. – Leipzig, 2008. – S. 223–233.